

Saemiedigkieraerien mírrestallemepolitihkeles reektestimmie giehpiedamme funksjovnemaahoen bijre

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka

Telefon +47 78 47 40 00

Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no

www.samediggi.no

AALKOE	2
DĪEVESH.....	2
STATUSE.....	3
BĀETIJEN AEJKIEN HAESTEMH	4
GALHKUVE	7

Aalkoe

Saemiedigkien dahkoesoejkesje mïrrestallemasse 2009-2013 lea v aroeminie orreme saemiedigkieraerien barkose mïrrestalleminie Saemiedigkesne dej minngemes jaepiej. Barkoeboelhke daan dahkoesoejkesjasse lea n hkeme j h b jjese fulkesovvi saemiedigkieraerien mïrrestallemepolitihkeles reektestimmeste 2015. Dahkoesoejkesje j h reektestimmie golme barkoesuerkieh  tne: tjoelemïrrestalleme, seksuelle legninge j h v dtsoesvoete l hke ektiedimmine. Ij leah giehpiedamme funksjovnamaahtoem sj relaakan g etedamme, men lea meatan orreme dennie bijjemes ulmesne akten mïrrestalleldh saemien siebriedahken b jre, seamma reaktajugmie j h nuepiejugmie gaajhkesidie.

Mïrrestalleme lea jargesne Saemiedigkien barkosne. Mijjeh akten mïrrestalleldh saemien siebriedahken  vteste barkebe seamma reaktajugmie j h nuepiejugmie gaajhkesidie. V arome juktie daam ulmiem jaksedh lea mïrrestalleme lea gaajhki siebriedahkesuerkiej b jre j h edtja akte sj htesjamme bielie mijjen barkoste  rrodh, mij ij leah jearohke tjoeleste, funksjovnamaahtoste, etnisteeteste j h seksuelle legingeste. Mïrrestalleme lea dan  vteste akte bielie gaajhkinie politihkesuerkinie Saemiedigkesne, j h mïrrestalleme edtja dan  vteste akte sj htesjamme bielie  rrodh fierhtede faagesuerkeste.

Saemiedigkieraerie s jhta sj ere fokusem b iejedh saemide funksjovnegiehpiedimmine. Daate akte faagesuerkie misse ij dan stoeerre fokusem  tne. Minngemes t jjen daate l jhkan biejjie ornegasse b ateme reektehsi t jrrh tsiehkien b jre saemide funksjovnegiehpiedimmine. Daate reektestimmie lea akte bielie prosesseste akten orre saemiedigkieb evnesen v oste mïrrestallemen b jre.

Ulmie:

Viehkine  rrodh guktie mïrrestalleme sj dta j h sierredimmiem heerredidh.

D ejvesh

Giehpiedamme funksjovnamaahtoe¹ lea teehpeme kr ahpebieleste, skaara kr ahpebielesne jallh joeektsh aktene kr ahpebielesne jallh aktene kr ahpen psykologeles, fysiologeles jallh biologeles funksjovnijste. Naaken lea reakadamme funksjovnegiehpiedimmine, mearan mubpieh d  rjoeh funksjovnegiehpiedimmiem  adtjodh sk emtjelassen jallh skaaran gaavhtan m enngan jieliedisnie.

Almetjh giehpiedamme funksjovnamaahtojne maehtieh daejtie  ejvied ehkide juakasovvedh:

- Almetjh vuejnemeheaptojne
- Almetjh svihtjemeheaptojne
- Almetjh govlemeheaptojne
- Almetjh evtiedimmieheaptojne
- Almetjh psykososijaale funksjovnegiehpiedimmine

Evtiedimmieheaptoe² lea akte ektie d ejvese gellie ovmessie diagnovside j h tsiehkide mah leah ektiedamme kognitijve, gieleldh j h sosijaale tsagkesidie. Evtiedimmieheaptoe dan vielie bijjemes d ejvesen nualan b ata mij lea funksjovneheaptoe jallh funksjovnegiehpiedimmine.

Veartenen Healsoe rganisasjovne evtiedimmieheaptoem t jelkeste goh:

Tsiehkie suajmanamme jallh faatoes evtiedimmeste tjehpiesvoetijste j h funksjovnenjieptjeste, mah joekoen leah v ajnoes heaptoen t jrrh tjehpiesvoetijste mah v ajnoes sjidtieh evtiedimmieboelhken, tjehpiesvoeth mah dam s ejhme vjiesvoetenjieptjiem d arjede, vuesiehtimmien gaavhtan kognitijve,

¹ https://www.bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_nedsatt_funksjonsevne/

² https://www.bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_utviklingshemming/

gieleldh, motorihkeles jñh sosijaale. Evtiedimmieheaptoe maahta stieresne árrodh jeatjah psykiske jñh somatihkeles vaejviejgumie jallh bieleden.

Ij leah naan aktelaaketje dñejveseátnoe saemiengielesne daennie suerkesne. Dñejveseátnoe maahta dan ávteste ij dan veele sjñdtedh. Sáemies báarasábpoe dñejvesh gáávnesieh. Daah maehsieh vuajnalgidh goh narrahtihks.

Statuse

Urrebe dotkemen³ gaavhtan maahta vuesiehtidh sáemies saemieh funksjovnegiehpiedimmine daan biejjien eah áadtjoeh jñjtsh gielem nuhtjedh jñh jñjtsh kultuvrem dáájredh dan ávteste jeahasávva dah eah maahtoem utnieh göökte gñelh lieredh, amma nöörjen jñh saemien. Sáemies eah nuepiem áadtjoeh saemien voestesgieline veeljedh. Konsekvense gosse dah eah áadtjoeh saemien soptsestidh jallh guarkedh, lea sáemies dejstie dáájroeh dej gaskese jñjtsh fuelhkine, viermine jñh voenges siebriedahkine gaertjedamme sjædta. Dan ávteste dah gaertjedamme nuepiem áadtjoeh meatan árrodh saemien kultuvresne jñh saemien identiteetem evtiedidh. Seamma tíjjine sáemies saemieh funksjovnegiehpiedimmine sijjeh eah eensilaakan bieline sjñdth nöörjen jienebeláhkoe siebriedahkeste. Sáemies dan ávteste eah eensilaakan meatan sjñdth saemien jallh nöörjen byjresinie jñh dan ávteste dáájroeh dah eah eensilaakan govlesovvh naan lehkesne.

Aaj sáemies saemieh funksjovnegiehpiedimmine mah dáájroeh sijjeh tjuerieh veeljedh gaskem daerpies healsoe- jñh hoksedienesjh jñh saemien gielem jñh kultuvrem áadtjodh, vuesiehtimmien gaavhtan jis edtjeh maehiedh daerpies trájjesdienesjh áadtjodh dah tjuerieh dajvi gáájkoe juhtedh gusnie vaenie jallh eah naan saemieh árroeh, jñh gusnie saemien skuvlesne jñh gaskese saemiejgumie jñh fuelhkine joekoen gaertjedamme sjædta.

Lissine aaj saemieh funksjovnegiehpiedimmine gaertjedamme nuepiem utnieh jñjtsh moenedh gusnie jñh guktie sijjeh sijhtieh árrodh. Dah maehsieh dáájredh sijjeh tjuerieh saemien dajvijste nöörjen dajvide juhtedh. Dan gaavhtan maehsieh dáájredh sijjeh gaertjedamme nuepiem áadtjodh gaskesem sijjen saemien fuelhkine, saemien byjresigumie jñh darjomigumie utniehtidh. Lissine faatoes daajroem utnebe guktie edtjeh meatan árrodh barkoejeliedisnie jñh demokratiesne.

Saemieh funksjovnegiehpiedimmine aaj jñjnem irhkemem, aassjoelahtestimmieh, vædtsoesvoetem jñh daaresjimmieh dáájroeh jñh haestemh psykiske healsojne áadtjoeh, jñh daajroe jñh maahtoe fáátesieh guktie maahta heerredidh, vuetiestidh jñh bæjjese fulkedh dagkerh haestemh.

Árganisasjovnh

Saemien mñrrestallemeárganisasjovnh leah tjirkijnie dan sivijle saemien mñrrestallesiebriedahken ávteste. Almetjidie giehpiedamme funksjovnemaahtojne jñjtsh saemien árganisasjovnh eah gáávnes mah leah tjirkijnie dej ávteste. Ajve nöörjen árganisasjovnh gáávnesieh gusnie saemieh jeenjemasth jallh vaenemasth leah meatan.

Báetijen aejkien haestemh

Noerhtelaanti dotkemeprosjekte «Samer med funksjonsnedsettelse»³ (Saemieh funksjovnegiehpiedimmine) báetije haestemh tjielkeste. Maana-, noere- jñh fuelhkiedirektoaraate (Bufdir) prosjektine nñerhki jñh Nordens välfärdcenter leah dam koordineradamme. Díhte minngemosth ulmie prosjektine lea orre dotkemebaseradamme daajroe jieledetsiehkíej bíjre saemide funksjovnegiehpiedimmine Nöörjesne, Sveerjesne jñh Sáevmesne. Állesth víjhte

³ <https://nordicwelfare.org/nb/projekt/samer-med-funksjonsnedsettelse/>

nasjonaale dotkemereektehtsh leah bæjhkohtamme, daej gaskem göökte Nöörjeste, göökte Sveerjeste jïh akte Såevmeste.

Reektestimie aktem åenehks iktedimmiem vadta reektehtsijstie jïh prosjekten galhkuvereektehtse aktine iktedimmine juvnehtimmijste båata. Daate våaroeminie sjædta dan guhkiebasse politihkeevtiedæmman.

1. «Tsiehkïe saemide funksjovnegiehpiedimmine» 20164

Tsiehkïe saemide funksjovnegiehpiedimmine jeerehte dovne byjjenimmietsiehkine, ektiedimmine jïjtse saemien maadtose, tjoele, sårhts funksjovnegiehpiedimnie, aaltere jïh årromesijie jïh vijriesåbpoe. Seamma tïjjen nöörjen tryjjesvoeteabparaaten sisnjelen annje akte stoerre daajroedaerpiesvoete saemien kultuvren, gielen jïh identiteeten biïre, jïh stuerebe voerkesvoete mij daate rïektesisnie sæjhta jiehtedh.

Ulmie tjuara årrodh doh profesjonelle tryjjesvoetebarkijh haestiemidie dåastoeh aktine maehteles vuajnojne dïsse mij lea sjïere saemien kultuvresne.

2. «Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige», 20165

Ulmie reektehtsinie lij lissiehtamme daajrojne viehkïehtidh jieledetsiehkïej biïre saemiej gaskem mah funksjovneheaptoeh utnieh Sveerjesne. Dah almetjïh mah gihhtjesovvin åajvahkommes fokusem biejin tïehpiesvoetide jïh guktie edtjin buektiehtidh aarkebiejïiem maereleslaakan haalvedh, jïh ij uvtemes funksjovnegiehpiedæmman jallh diagnovsese.

Konklusjovne goerehtimmeste vuesehte jïjnje fååtese viehkïeabparaaten sjïehtedimmesne dïenesijstie saemide funksjovnegiehpiedimmiejgumie, man gaavhtan mahta vaenebe dïenesjïh jïh nåakebe dïenesjïh sjïdtedh.

3. «Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige», 20176

Illedakh daehtie goerehtimmeste jïh aarebi statistihke vuesehtieïh tïjelten daajroe reaktaj biïre saemide goh aalkoealmetjïh faatoeh utnieh, jïh daate barkoe tjuara nænnoesåbpoe sjïdtedh guktie tïjelth maehtieïh saemide funksjovnegiehpiedimmiejgumie dam dåarjoem vedtedh maam mahta veanhtadidh EN:n konvensjovnen mietie reaktaj biïre almetjïdie giehpiedamme funksjovnemaahtojne.

Sjïere råajvarimmieïh tjuerieïh aaj evtiesovvedh sieïhme daltesisnie, jïh njoelkedassh jïh strategijïh guktie saemien tïjelth edtjïeh barkedh juktie gorredidh haestemh ektiedamme saemide funksjovnegiehpiedimmiejgumie lea sjïehtesjamme gaajhkine suerkine jïh gaajhkine njeiptjïne tïjeltine.

4. «Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder», 20177

Daate goerehtimmie doh seamma tendensh vuesehte goh aarebi jieledetsiehkïegoerehtimmieïh: almetjïh evtiedimmieheaptojne saemien dajvine leah seammalaakan goh almetjïh evtiedimmieheaptojne sieïhmelaakan, nåakebe jieledetsiehkïeh utnieh goh jeatjah årrojïh dejnie suerkine goh årrometsiehkïeh, ööhpehtimmie, healsoe, sosijaale viermie, astoeaejkie jïh jïjtjenænnoestimmie.

⁴ <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf>

⁵ <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/Rapport20-20Samer20med20funktionsnedsc3a4ttning.pdf>

⁶ https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/Fc3b6rutsc3a4ttningar20och20villkor20fc3b6r20samer20med20funktionsnedsc3a4ttning_webb.pdf

⁷ <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/11/Kartlegging-av-levkarene-til-personer-med-utviklingshemming-i-samiske-omrader.pdf>

Muvhtine suerkine lissine stoerre joekehtsh jieledetsiehkij gaskem almetjidie evtiedimmieheaptojne saemien maadtojne j̄ih bieleden, ij goh unnemes gosse lea psykiske healsoen j̄ih irhkemen b̄ijre. Aaj joekehtsh tjoeli gaskem gosse lea irhkemen b̄ijre, gusnie jienebh gujnh dam vielie d̄ājroeh goh ̄almah.

5. «Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities», 20178

Aajkoe dejnie s̄aevmien goerehtimmine lij goerehtidh man j̄ijnjem saemieh funksjovnegiehpiedimmiejgumie leah s̄ierredimmiem d̄ājreme, j̄ih dej j̄ijtsh strategijh juktie dejtie haalvedh j̄ih guktie dah viehkieabparaatem d̄aastoeh.

Daate goerehtimmie vuesehte aaj jeatjah faktovrh goh saemien maadtoe j̄ih giehpiedamme funksjovnemaahtoe s̄ierredimmiem sjugniedieh. Saemien maadtoe læjhkan v̄ājnoe goh akte faktovre mij almetjidie viehkehte haestiedihks jieledetsiehkij bijjelen vitnedh.

Galhkuvareektehtsen juvnehtimmieh9

Vihkeles juvnehtimmieh

1. Saemien siebriedahkem meatan vaeltedh gaajhkine bielne dehtie guhkiebasse barkoste
2. Vierhtieh j̄ih d̄aarjoem læjkodh juktie viermietseegkemem skreejrehtidh saemide funksjovnegiehpiedimmiejgumie j̄ih dej fuelhkieh.
3. Doh faamoeh j̄ih positijve vierhtieh voerkelidh mah saemieh funksjovnegiehpiedimmiejgumie utnieh.

Juvnehtimmieh kultuvrelle maahtoen b̄ijre

4. Viehkieabparaaten kulturelle maahtoen bueriedidh
5. Habiliteradimmie j̄ih rehabiliteradimmie juktie mahtedh abpe indivijdem vuejnedh aktene kulturelle ektiedimmesne

Juvnehtimmieh ööhpehtimmien j̄ih dotkemen b̄ijre

6. Gorredidh saemieh funksjovnegiehpiedimmiejgumie leah meatan evtiedimmesne dotkemistie mij lea dej b̄ijre
7. Lissiehtamme beetnehd̄aarjoe dotkemasse saemiej b̄ijre funksjovnegiehpiedimmiejgumie
8. Jienebh studenth saemien maadtojne barkojne j̄ih jollebe ööhpehtimmesne mah leah funksjovnegiehpiedimmien b̄ijre

Juvnehtimmieh gielen j̄ih bievnese b̄ijre

9. Nænnoestehtedh j̄ih reaktese saemien gielese voerkelidh saemiej luvnie funksjovnegiehpiedimmiejgumie
10. Hijven j̄ih aelhkje bievnesh saemien gieline dej reaktaj b̄ijre saemieh funksjovnegiehpiedimmiejgumie utnieh

Juvnehtimmieh ahkedh barkoen b̄ijre saemien dajvi sisnjeli

11. Daajroem lissiehtidh EN:n konvensjovni b̄ijre reaktaj b̄ijre almetjidie giehpiedamme funksjovnemaahtojne (CRPD) saemien dajvine j̄ih aalkoealmetjeperspektijvem j̄ih utnjielaavenjostoem barkosne konvensjovnine
12. S̄ierredimmiem j̄ih irhkemem saemijste funksjovnegiehpiedimmie vuastalidh

Juvnehtimmieh barkoen b̄ijre nasjonaale raasti bijjeli

⁸ <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2018/02/Experiences-of-inclusion-and-welfare-services-among-Finnish-Sami-with-disabilities.pdf>

⁹ https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2018/02/policyrekommendationer_samer_med_funktionsnedsattning_webb.pdf

13. Laavenjostedh reektemen bijre EN:se konvensjovnen bijre reaktaj bijre almetjidie giehpiedamme funksjovnemaahojne (CRPD)
14. Saemiedigkieh byöroeh meatan årrodh dennie noerhtelaanti laavenjostosne funksjovnegiehpiedimmien bijre
15. Veaksahkábpoe noerhtelaanti laavenjostoe nasjonaale raasti bijjeli

Galhkuve

Saemiedigkieraerie hijven dáájrëhtimmieh átneme Saemiedigkien dahkoesoejkesjinie mïrrestallemasse 2009 -2013, jïh saemiedigkieraerien mïrrestallemepolitihkeles reektestimmie 2012.

Akte saemiedigkiebïevnese mïrrestallemen bijre edtja dorjesovvedh daan veeljemeboelhken. Mijjeh aaj sijhtebe barkoem jáerhkedh mïrrestallemine dennie gaskenasjonaale areenesne. Saemiedigkieraerie raereste reektestimmiem bæjjese fulkedh aktine jïjtse saemiedigkiebïevnesinie mïrrestallemen bijre, gusnie funksjovnegiehpiedimmie lea akte dejstie sjïere barkoesuerkijste. Jeatjah barkoesuerkieh lea tjoelemïrrestallemie, seksuelle vaaksjoehtimmie jïh tjoeleidentiteete jïh vædtsoesvoete lïhke ektiedimmine. Barkoe aalka 2019.

Visjovne:

Akte mïrrestallije saemien siebriedahke seamma reaktajgujmie jïh nuepiejgujmie gaajhkesidie.

Ulmie:

Viehkine årrodh guktie mïrrestallemie sjædta jïh sierredimmiem heerredidh.

Strategijh:

Viehkine årrodh guktie stuerebe ræhpasvoete sjædta jïh jááhkesjimmie funksjovnegiehpiedimmien bijre dæmiedimmiesjugneden barkoen tjïrrh.

Sjïere fokusem utnedh funksjovnegiehpiedæmman evtiedimmesne saemien learoesoejkesjistie.

Daajbaaletje saemien terminologijem evtiedidh funksjovnegiehpiedimmien bijre.

Viehkine årrodh guktie almetjh funksjovnegiehpiedimmie vielie meatan sjïdtieh dejnie demokrateles prosessine Saemiedigkien veeljemeryöjreden barkoen tjïrrh.